

СПОРАДИЧНО, ХАОТИЧНО, МАРГИНАЛНО

Българската литература в превод на испански (1989-2010)

...абсолютният дискомфорт да преподавам по български език и литература в страна, където и при най-добро желание беше напълно невъзможно да прочетеш преведен български автор, като се изключи „Под игото”. Сега е само почти невъзможно...

Таня Лалева в анкета за настоящото изследване

"Простете ме, но с един-единствен преведен на испански и издаден роман от български автор в никакъв случай не бих искал да имам нескромността и дори наглостта да фигурирам в подобен справочник. Би било смешно, а не бих искал колегите ми испанисти да ми се смеят. Моля Ви, потърсете по-заслужаващи да присъстват в него колеги." Това бяха думите, с които дългогодишният преводач и радиожурналист Венцеслав Николов отказа да участва в нашата анкета, защото а) е превел *само един* роман от български на испански („Сбогом, Шанхай” на Анжел Вагенщайн) и б) не се смята за *типичен* случай, именно защото преводът е обратен (от майчин към чужд език). Уверенията ми, че практически *всички* в списъка ми с потенциални анкетиранци по въпросите на превода от български на испански за последните 20 години са с по едно заглавие в актива и са българи, не успяха да го убедят. И действително: петнайсетина български книги, преведени на испански за две десетилетия, в рамките на един от най-огромните книжни пазари в света, на който едва се намира *един* преводач от български, чийто матерен език е испански, е ситуация, граничеща с невероятното.

Персоналните впечатления и оценки в настоящия текст идват от анкети с преподавателите по българска литература в университета „Комплутенсе” Франсиско Хавиер Хуес Галвес и Таня Лалева, преводачките Рада Панчовска, Живка Балтаджиева и Лиляна Табакова и издателя Луис Мигел Солано от „Либрос дел Астероиде”, както и от личния ми опит като съпреводач на най-новото българско заглавие, публикувано засега в Испания - „Естествен роман” на Георги Господинов. Статистическите цифри са набавени от различни източници, цитирани под линия. Информацията ми за библиографията към това изследване е набавена от отличните онлайн каталози на Испанската национална библиотека и Испанската агенция за ISBN, които позволяват да се търси по критерий „език на оригинала” и предоставят възможно най-изчерпателна информация.

За съжаление, тук става въпрос само за ситуацията в метрополията на испанския език, Испания. Липсват - поради непреодолими трудности в намирането на меродавни сведения в Мрежата - алтернативните по-големи „играчи” на испанопазара Аржентина или Мексико, както и интересният случай Куба (заради специфичната братско-социалистическа традиция, която обвързва културите ни с доста повече преводи, отколкото в Испания). Така или иначе, невъзможността за обзор на евентуалните издадени извън Испания български книги в превод на испански не е определяща за резултатите на това изследване: а) Испания задава тона в испаноезичното книгоиздаване и б) ако имаше аржентинска, мексиканска или кубинска продукция, която радикално да

променя картината, тя най-вероятно щеше да е откриваема и в каталога на Испанската национална библиотека.

Общото положение

Според някои изследвания, базирани на данни на ЮНЕСКО, за 25-те години от 1979 до 2004 г. в Европа 90% от преводите се правят едва на седем езика. Един от тях е *испанският* (останалите - английски, френски, немски, руски, италиански и шведски)¹. Първите три страни по брой преведени книги са Германия, *Испания* и Франция. Четвърт от публикуваните в Испания близо 86 000 книги годишно (ок. 24 000 от тях - художествена литература²) са преводи, а *41% от 44-те милиона испанци са редовни читатели*³. Испания е центърът на книгоиздаването в испаноезичния свят (*над 400 милиона човека с матерен език испански плюс поне 14 милиона в 86 различни страни, които го изучават като втори*⁴ и неизчислимо множество, които вече го владеят като чужд език), откъдето се разпространяват най-много новости. След китайския, английския и хинди (в този ред), испанският е матерен на най-много хора по света. При това, по една или друга причина, той е *вторият* (след английския) най-говорен и четен на планетата. На този фон е наистина забележително, че испанските преводи на български книги за последните двайсет години са *петнайсетина*, при това, с едно изключение, *направени от българи*.

"Българската литература, съвременна или по-стара, много рядко стига до испаноезичния книжен пазар, и никак по органичен, а винаги по случаен начин, като еднократна поява, без никаква връзка с останалите преведени заглавия. Последица от това е, че испаноговорящият читател не успява да получи дори приблизително понятие за това, какво представлява и представя българската литература", обобщава даденостите единственият действащ испански българист, Франсиско Хавиер Хуес Галвес. Българските книги, излезли на испански, не изграждат цялостна картина нито на културата ни, нито на литературата от определен етап, нито на творчеството на даден автор: за два-йсет години става въпрос за няколко откъслечни лични избора, несвързани един с друг, освен, най-много, чрез личността на преводача си (изключваме единствения автор, закупен от испанско издателство с цяла трилогия, по вдъхновение от френското ѝ издание и пазарния му успех, Анжел Вагенщайн⁵).

Единственото, което в испанския книжен контекст прилича на последователност, е нишката на Рада Панчовска, поетеса, превеждаща в двете посоки основно стихотворения - дължим ѝ $\frac{1}{3}$ от цялостната преводна продукция за 1989-2009 г.: пет стихосбирки в неин превод (на две от тях тя е и автор). За жалост тези, а и други от изброените тук

¹ Wischenbart, Rüdiger, *Diversity Report 2008*, Viena (http://www.wischenbart.com/diversity/report/Diversity%20Report_prel-final_02.pdf), с. 14.

² Вж. данните на Националния статистически институт на Испания: http://www.ine.es/prodyser/pubweb/anuario09/anu09_04cultu.pdf.

³ Федерацията на испанските издатели - Federación de Gremios de Editores de España - предлага и още любопитни данни на <http://www.federacioneditores.org/SectorEdit/DatosEstadisticos.asp> (например за средния тираж от около 5000 бройки на заглавие през последните години и др.).

⁴ По данни на Института "Сервантес", образцова организация за разпространение на испаноезичната култура, основана през 1990 г., чиито над 50 седалища със в цял свят (вкл. в София) организират курсове по испански (общо над 1200 преподаватели) и стотици културни събития - изложби, концерти, фестивали, публикации. Вж. цифрите за 2006 и 2007 г. на http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_06-07/pdf/cifras.pdf и http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_06-07/pdf/presente_08.pdf.

⁵ "Не смятам - казва директорът на "Либрос дел Астероиде", Луис Мигел Солано, - че обстоятелството, че [тези романи] са български, предполага някаква допълнителна притегателна сила. Началният тираж на "Петокнижие Исааково" беше 3000 бройки (по-късно пуснахме допечатка), а "Сбогом, Шанхай" публикувахме направо в 5000 бройки. Търговски се справят добре." ("Далеч от Толедо", третата част от трилогията, се предвижда да излезе през 2010 г.).

книги, продукцията на малки регионални центрове, са недостъпни в конвенционалната разпространителска мрежа (в това включвам както националните книжарници, така и международно достъпните сайтове за книгопродажба в интернет), което ги прави на практика несъществуващи, въпреки че копия от тях са депозираны в Националната библиотека в Мадрид. Има ги на теория, не и в обращение.

Реално съществува онова, което може да се купи. Casa del Libro („Дом на книгата“) е една от най-големите вериги книжарници в Испания и със сигурност най-популярната онлайн (www.casadellibro.com): в нея се откриват едва *половината* от съставлящите нашата библиография заглавия - „Сбогом, Шанхай“ и „Петокнижие Исааково“ на Анжел Вагенщайн, „Естествен роман“ на Георги Господинов, „Странният рицар на свещената книга“ на Антон Дончев, стихосбирката „Пространства“ на Блага Димитрова, академичните двуезични помагала „Краят на птицата“ на Боян Биолчев и „Към българската литература посредством превода“ със съставител и преводач Таня Лалева, фантастиката „Меч, мощ и магия“ на Христо Пощаков (роман, издаден на български под псевдонима Кристофър Поустман) и криминалната „Черен лист над пепелника“ на Атанас Мандаджиев⁶ (обичайно е, че прозата е в явен превес; любопитно е, че две от заглавията са жанрови - дързък избор е да пускаш фантастики и криминалелта от неанглоезични автори). *Nota bene*: извън езиковите помагала - *едва седем достъпни български заглавия от последните две десетилетия в Испания*.

При това положение е ясно, че „перспективи пред изучаващите български няма“, както казва преводачката Живка Балтаджиева, и е нормално студентите да не чувстват тяга към следването на българистика. Което на свой ред свива предлагането до небивали минимума. *Подготовката на преводачи от български е практически несъществуваща*. Българистика като първа специалност няма. Редовен курс по славянска филология предлагат само три университета⁷ - барселонският (руски като първи и полски като втори език), гранадският (руски първи, чешки/полски втори плюс българска литература като възможен предмет, без данни в сайта на учебното заведение, че такъв изобщо се състои) и мадридският „Комплутенсе“. *Български език се изучава единствено в „Комплутенсе“ и то като втори*. Овладеяването на лингвистичната материя е съчетано с три семестъра българска литература (евентуално от тази учебна година ще започне преподаването и на предмета Българска култура). Показателен е броят на студентите в дисциплината Увод в българската литература през академичната 2008/2009 г.: *трима* (Хуес Галвес отбелязва, че преди 6-8 години те са били 17).

Както споменахме, *българската литература се превежда на испански от българи* (единственият хабилитиран за целта испанец, Хуес Галвес, е превел и публикувал едва 2 разказа от Вазов за разглеждания от нас период⁸). За разлика от привидно сходната ситуация с „историческия“ тандем Тодор Нейков и Хуан Едуардо Сунига⁹, превели през 40-те и 50-те заедно „Жетварят“ на Йовков и „Под игото“ на Вазов, съвременните съпреводачи - иначе висококвалифицираните латинист и поет Хуан Мануел Родригес Тобал

⁶ Никъде не се открива и следа от преводача на Мандаджиев. Единственото допълнително сведение за този роман в Испания - публикуван е в поредицата „Кървава следа“ на издателство CIMS 97, в която преди него е имало само испански автори. В Casa del Libro само фигурира, иначе е изчерпан.

⁷ По данни на испанското Министерство на образованието: <http://www.educacion.es/educacion/universidades/educacion-superior-universitaria/que-estudiar-donde.html>.

⁸ Интересният му доклад от Международната среща Българистика 2001 за ситуацията с испанските преводи на български книги преди 90-те години на XX в. (преобладаването, още оттогава, на обратен превод; активната дейност на българските издателства, публикуващи на испански; любовта по Богомил Райнов в Куба и пр.) може да се прочете на http://www.cl.bas.bg/bsc/bg/conf2001/galves_bg.html.

⁹ Преводач от руски, писател, но и познавач на България, автор на книга за София (Zúñiga, E., Sofia. Ediciones Destino, Barcelona 1990).

и Франсиско Урис, скандинавист - не просто нямат понятие от български език, те дори не са слависти. Същото важи и за редакторите на цитираните тук книги.

Политики и тенденции

Журналистката Еми Барух писа следното от Мадрид: „Някога - по времето на „София прес” - е издаван и представян тук Вапцаров. Има и други преведени български автори... Тогава държавата е давала пари за пропаганда и въпреки грозната конотация на тази дума, са се случвали неща. Тази година по повод 100-годишнината на Димитър Димов по инициатива на посолството беше организирано нещо като „сказка” за него в Института „Сервантес” в Мадрид и толкова. Няма българска културна институция, която да прави нещо за литературния превод. Няма културен институт... в истинския смисъл на думата. Посолството не се занимава с това...” Пак от там поетесата, преводачка и преподавателка Живка Балтаджиева добави: „В Испания живее най-голямата българска колония (около 160000 легални имигранти) в Западна Европа и нямаме Български културен институт. Всички други имат. Някои по няколко.”

Към това следва да се добави: няма българска политика в прокарането на българската литература на испаноезичния пазар, а „прокаране” просто не съществува - до степен, че е неуместно да се говори и за тенденции. На въпроса „Как ще оцените работата на българската държава и академичните ѝ институции в това отношение?” нашите анкетирани отговарят: „Няма такава.” (Балтаджиева), „Пожелателна.” (Панчовска), „Недостатъчна.” (Табакова), „Напълно отсъстваща.” (Лалева).

Характерен пример за механизма, по който се провалят конкретни планове, е инициативата „Библиотека на българската литература” на преподавателката и преводачка Таня Лалева от 1998-ма. В сътрудничество с вече публикувалото преводи от български издателство „Орто” (*Ediciones del Orto*) тя подготвя дългосрочен проект (за около 15 години). Избраните автори за начало са Климент Охридски, Константин Преславски, Евтимий Търновски, Любен Каравелов, Петко Рачов Славейков, Христо Ботев, Иван Вазов, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Кирил Христов, Елин Пелин, Димчо Дебелянов, Георги Стаматов, Ст. Л. Костов, Николай Лилиев, Христо Смирненски, Гео Милев, Атанас Далчев, Никола Вапцаров, Дора Габе, Елисавета Багряна, Светослав Минков, Чудомир, Йордан Йовков, Димитър Димов, Димитър Талев, Емилиян Станев, Павел Вежинов, Ивайло Петров, Йордан Радичков, Александър Геров, Валери Петров, Блага Димитрова. Целта е „да се запознае испаноговорящият читател с личността и творчеството на български автори от различни епохи, стилове и жанрове по начин сбит и концентриран, но достатъчен за релефното им отразяване.” Форматът е: хронология на важните събития от живота на автора; изследване върху него и творчеството му; избрани откъси от творбите му; библиография на автора и за него. Предвижда се автори на книжките (малък формат) да бъдат преподаватели, аспиранти, висшисти и студенти от последните курсове на специалността Българска филология в испанските университети, като периодичността им да е от 2 до 4 годишно. Единственото условие на издателя е известна институционална подкрепа, състояща се в обещание за закупуване на определен брой екземпляри годишно. Ето резултата от предложението по думите на проф. Лалева: „Представихме го на българската страна чрез Посолството в Мадрид и получихме обещания... Впоследствие, през 2002 г., изпратихме подробен договор на Българското Министерство на културата и образованието, което - въпреки предварителните устни обещания - дори не благоволит да отговори.”

Толкова за държавната роля в разпространението на националната литература. На по-частно равнище: и в испанската ситуация преводачът е инициатор на повечето публикации, но не така масирано и целенасочено, както в италианския случай, да речем. Като се сметне, че в конкретните условия преводачът внася от чужда, непозната страна не просто идеята (книгата), но и изпълнението ѝ (собствения си труд), нещата се усложняват допълнително. И тук хонорарите са ниски (в случая с „Естествен роман” -

полагания се за един преводач хонорар всъщност поделихме на две със съпреводача ми Родригес Тобал: става дума за 12 евро на стандартна страница от 2000 знака преди облагането с данъци), което предполага не финансов, а чисто културен и личен интерес към заниманието.

Малко апарте по повод нищожната мотивация у издатели и преводачи. Доцент Табакова отбелязва нещо, което споделям напълно: „До голяма степен липсата на интерес се дължи на средното и дори по-ниско качество на българската литературна продукция. Не вярвам някой шедьовър да остане незабелязан.” Не особено силната ни национална литература през последните два десет години не произведе нито шедьовър, нито бестселър. Когато трябваше да препоръчам автор на „Саймон”, имах наум само две имена и две книги (говоря за прозата, защото поезията обикновено не е въпрос на редовни договаряния, тя и без това се случва в покрайнините на типичния книгоиздателски процес). Така или иначе, истината е, че дори българският роман/разказ да е само на едно прилично средно ниво за периода 1989-2009 г., това не пречи, при минимално усилие от страна на държавата, той да си намери място и в Испания: там, а и навсякъде, се превеждат много „средни” четива от различни страни - положителният им ефект е далеч не само литературен.

Фактът, че през последните години в Испания се превежда повече проза, надали може да се изведе като тенденция. А внезапните решения на някои издателства да пуснат някой превод от български (отново изключвам Вагенщайновите книги в „Либрос дел Астероиде”, които по замисъл вървят в тройка) съвсем не могат да се структурират в нещо, което да се нарече „траен интерес”. Хрумването за публикуване на българска книга изхожда ту от издателя („Метафора”, „Либрос дел Астероиде”), ту от преводача (предложих „Естествен роман” на „Саймон” импровизирано, в частен разговор с приятели на приятелите в Барселона; „Пространства” на Блага Димитрова си е лично начинание на Живка Балтаджиева и пр.) - липсва достатъчно материал, за да се очертае ясен принцип. Вярно е, че повечето издателства, публикуващи българи, са или малки, или нови (за сравнение - в Испания Пелевин го публикува международният гигант „Мондадори”, Милорад Павич и Дубравка Угрешич са на едно от най-стабилните и познати издателства, 40-годишното „Анаграма”, но Михал Вивег е в „Метафора”, където е и нашият Дончев). Това обаче също нищо особено не значи, доколкото книгите на някои малки и нови издателства се движат в една и съща разпространителската мрежа с тези на големите и - ако са качествени - получават достатъчно гласност в печата, без оглед на произхода си (един от най-ярките случаи през последните години - любимецът на публика и преса Василий Гросман с над 300000 продадени бройки от „Живот и съдба” от 2007 г. насам силно дръпна напред иначе маргиналното - в некомерсиалността си - издателство „Галаксия Гутенберг”). Няма издателство, видимо специализирано в славянска или балканска литература. Няма специални очаквания (включително стереотипи) у критици и читатели. В този смисъл може да се заключи и нещо добро: България има шанс да започне разработването на положителен образ, без грижата да неутрализира отрицателен.

Преводната литература може най-лесно да се случи в руслото на някакъв вече течащ културен обмен: проблемът с България е, че тя не е на разположение като страна в такъв. Затова примерите за инициатива са едностранно испански. Пример: на 26 ноември 2008 г. кръглата маса „Гласове от границата” в българския институт „Сервантес” събра в София на общ разговор испанката Хуана Салаберт, каталонката Мерседес Монман, португалката Рита Феро и българката Елена Алексиева¹⁰. След запознаването си с Алексиева на това събитие, испанистката Лиляна Табакова формулира предложе-

¹⁰ http://sofia.cervantes.es/FichasCultura/Ficha52077_905_1.htm

ние за превод към наскоро създаденото мадридско издателство „Ноктурна“ и в момента вече превежда за публикация през 2010 г. сборника „Кой?“ на Елена Алексиева¹¹.

И ако рецепцията е добронамерена, непредубедена („Петокнижие Исааково“ на Анжел Вагенщайн, написана с възхитителна ловкост, е роман, който потрися с тъгата, но и с веселието, което е обратната страна на тъгата. Задължителен за прочит“, казва Хавиер Гонсалес-Кота в *Revista Beta* на 15 декември 2008-а¹²), промоцията е „почти никога, почти никаква“, както се изрази Живка Балтаджиева. „Саймон“ поканиха на тридневно посещение за разговори с пресата Господинов в Барселона и разпратиха „Естествен роман“ на журналисти. Това надали може да се тълкува като кой знае колко вълнуваща промоция, но беше достатъчна, за да се появи книгата моментално в месечното списание *¿Qué leer?* („Какво да четем?“), най-влиятелното испанско периодично издание за книги: „Емоционален като Алехандро Самбра и разсъдъчен като Фернандес Майо, Господинов се справя отлично: добре да ни е дошъл, благодарение на „Саймон“, макар и с десет години закъснение“, пише рецензентът Мило Кръмпотич в декемврийския брой.

Снимка от случайна мадридска книжарница от веригата Casa del Libro с „Естествен роман“ на Господинов на преден план сред „Литературни новости от чужди автори“ в края на ноември 2009 г. (Ребека Янке)

¹¹ "Гласове от границата" се състоя благодарение на Луиса Фернанда Гаридо, тогавашна директорка на българския "Сервантес", преводачка и носителка - за 2005 г. - на Националната награда за превод на Испания (огромен престиж и 15000 евро от Министерство на културата) за работата си по "Капо" на Александър Тишма. В неин превод от сръбски и хърватски на испански между 1992 и 2009 г. са излезли трийсетина заглавия от Иво Андрич, Бора Чосич, Славенка Дракулнич, Миленко Йергович, Данило Киш, Предраг Матвеевич, Борислав Пекич, Дубравка Угрешич, Драган Великич, Зоран Живкович, Емир Сулягич и др.: чудесна илюстрация на капацитета на действие на един само преводач, който се чувства мотивиран да представя нечия литература в страната си. Забележително е как за по-дълъг период от време много повече преводачи от български са произвели по-малко от половината от това, което Луиса Фернанда Гаридо е свършила лично.

¹² "Петокнижието" беше и една от петте книги в шортлиста на номинираните за наградата на мадридските книжари за 2009 г. редом с произведенията на четирима испански автори. Въпреки че през ноември победител стана друг, името на Вагенщайн се разчу достатъчно.

Препоръките

Това, което се случва (или по-скоро *не* се случва) с българската литература в Испания, е порочен кръг от възможно най-злокачествения тип: непознаването води до още по-дълбоко непознаване, малкото студенти намаляват, несъществуващите преводачи така и не се появяват в този вакуум, издателствата не знаят къде и какво да търсят във връзка с България.

В този смисъл каквото и да е, което да прилича на културна политика на държавата България в испаноезичния свят, би било уместно и навременно, да не говорим, че отдалвна е и спешно необходимо. „Влизането ни в Европейския съюз можеше да бъде съпътствано с мащабна кампания, важно място в която да има и българската литература - именно тогава държавните институции можеха да се намесят, за да дадат един първоначален тласък”, посочва пример в анкетата си за настоящето проучване Лиляна Табакова и добавя: „Изключително негативен фактор е непрофесионализмът, пасивността и незаинтересоваността на културните аташета в българските посолства.”

Един от бързо поправимите проблеми е недостигът на информация (липсата на цялостна програма за „износ” на културна България, липсата на Център по българистика и на Дом на преводача в България, както и на Културен институт в Испания са също поправими груби грешки, но очевидно не веднага). Абсурдно изживяване беше от търсач на сведения да се превърна в източник на такива за издателите от Испания и Италия, с които влязох във връзка, но така именно стана. Прочее, *наложителна е наравата поне на сайт на минимум два езика (български и английски), който да събира приблизително следното:*

- автори (кратки био-библиографски справки за тях);
- анонси на произведенията им (кратък синопсис, ясна информация за връзка с държава, правата на всяко от тях, опис на преводите им на чужди езици, пресдосие);
- преводачи (кратки био-библиографски справки за тях, данни за контакт и вид предлагано сътрудничество - езикови комбинации и пр.);
- рецензенти (които да четат български книги и да са в състояние да дадат адекватна оценка на чужд език в услуга на чужди издателства);
- български издателства, публикуващи българска литература, но и чужди издателства, публикуващи преводи от български (обмяната на опит е не просто възможна, но и желана);
- институции, свързани с книгоиздаването и/или с литературата в България (като се почне от гилдийните организации като АБИ, мине се през сайтовете за литература, и се свърши с министерствата);
- информация за субсидии за превод от български;
- информация за конкурси, награди и пр. в областта на българската литература или превода на българска литература;
- информация за международни резидентни и др. програми за преводачи, достъпни за преводачите от български;
- информация за минималните и препоръчителните заплащания на превод от български в различни страни;
- информация за курсове по български и курсове по превод плюс информация за стипендии;
- пособия за изучаване на български онлайн;

- линкове към книжарници онлайн, обслужващи и чужбина;
- събития и новини (книжни панаири, нови публикации и пр.);
- форумна част.

Такъв сайт би запълнил някои от липсите по начин недостатъчен, но все пак безкрайно по-добър в сравнение със сегашното нищо.

Препоръката ми е към всички институции, фактори в културната сфера в България, основно държавните структури, на които създаването и налагането на облик на България извън граница е неизпълнено задължение. Пасивни професионални формации като Съюза на писателите също би трябвало да се чувстват отговорни за неучастието в собствената си съдба.